

Рівненський державний гуманітарний університет
Філологічний факультет
Кафедра стилістики та культури української мови

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавра

**МОВНІ ЗАСОБИ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ПСИХОЛОГІЗМУ В РОМАНІ
«СОЛОДКА ДАРУСЯ» М. МАТІОС**

Виконала студентка IV курсу
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
Заяць Вікторія Петрівна

Науковий керівник – канд. філол. наук,
доц. Шульжук Наталія Василівна

Рецензент – доктор. філол. наук,
проф. Мединська Наталія Миколаївна

Рівне – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ	
1.1. Художній текст у стилістичній системі сучасної української літературної мови.....	6
1.2. Проблема дослідження художнього тексту та специфіка здійснення його лінгвістичного аналізу	13
Висновки до першого розділу.....	20
РОЗДІЛ 2. МОВНІ РЕПРЕЗЕНТАНТИ ПСИХОЛОГІЗМУ В РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ»	
2.1. Лексичні репрезентанти психологізму у романі Марії Матіос.....	22
2.2. Засоби експресивного синтаксису як репрезентанти психологізму в романі «Солодка Даруся».....	33
Висновки до другого розділу.....	41
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Сучасна лінгвістика досліджує мовні проблеми у тісному взаємозв'язку з літературою, історією, філософією, психологією та ін. Мова є основою людського суспільства, оскільки виконує комунікативну, ідентифікаційну, етнічну, мислетворчу, експресивну та інші функції. Мова як основний інструмент спілкування є не лише засобом комунікації та передачі інформації, але й відображає психоемоційний стан тих, хто нею послуговується. Антропоцентрична свідомість сприяла утвердженню екоцентричного підходу до наукових досліджень у багатьох наукових парадигмах, які визначають за найвищу цінність гармонійний розвиток людини та природи, – егопсихологія, екопедагогіка, еколінгвістика та ін. Така загальна тенденція проникнення «за» мову у розкритті сутнісних характеристик діяльності людини загалом, і мовленнєвої діяльності зокрема, призвела до необхідності вивчення «не стільки мови, скільки людини, яка говорить» [27, с. 3]. Екоцентричний поворот у мовознавстві, на думку дослідниці Н. Колосової [25, с. 22–28], уможливив вивчення мови через посередництво емоцій людини як частини природи та сприяв формуванню й стрімкому розвитку такого мовознавчого напрямку, як емотологія, об'єктом вивчення якої є емотивно здорове мовлення людини. Тому останнім часом активізувалися лінгвістичні дослідження, що зосереджені на вивченні мовних одиниць, за допомогою яких мовець під час комунікації транслює відповідні емоційні смисли.

Художній текст не лише відображає факти об'єктивної дійсності, пропущені крізь призму світосприйняття його автора, а й презентує безліч психоемоційних станів героїв, що забезпечує реалізацію ідейно-художнього задуму твору та вплив на читача. Психологізм як «універсальна, родова якість художньої творчості» [41, с. 57] полягає в розкритті внутрішнього світу людини, її думок, переживань. У цьому контексті виконані літературознавчі дослідження таких учених, як В. Агеєва, Т. Гундорова, Л. Каневська, С. Павличко та ін.

На засадах психологізму написано чимало творів світової (В. Шекспір «Гамлет»; Ф. Стендаль «Червоне і чорне»; Ч. Діккенс «Пригоди Олівера Твіста»; Г. Флобер «Пані Боварі») та української (М. Коцюбинський «Цвіт яблуні», «Дорогою ціною»; П. Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Повія»; М. Хвильовий «Я (Романтика)»; С. Андрухович «Фелікс Австрія»; О. Гончар «Собор» та ін.) літератур. Однією з представниць української психологічної прози є Марія Матіос – сучасна українська письменниця, яка прагне розкрити глибину людської душі, захованої від усіх та відкритої до нових почуттів і переживань.

Серед творчого доробку письменниці – роман «Солодка Даруся», в основу якого покладено опис душевного стану головної героїні – Дарусі упродовж усього життя. Цей твір неодноразово ставав об'єктом вивчення літературознавців (С. Жила, Г. Павлишин, Т. Дзюба, В. Дзюба, С. Сипливець та ін), які різноаспектно схарактеризували його. Проте мовні одиниці, що презентують психоемоційні стани персонажів цього роману, спеціально не вивчали, з чим і пов'язуємо **актуальність** нашого дослідження.

Мета бакалаврської роботи – схарактеризувати лексичні та синтаксичні одиниці як репрезентанти психоемоційних станів героїв роману «Солодка Даруся» Марії Матіос.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати наукову літературу з теми дослідження;
- схарактеризувати лексико-тематичні групи, що презентують психоемоційні стани героїв роману Марії Матіос;
- схарактеризувати засоби експресивного синтаксису як репрезентанти психологізму в романі «Солодка Даруся».

Об'єкт дослідження – текст роману Марії Матіос «Солодка Даруся».

Предмет дослідження – лексичні та синтаксичні одиниці, що презентують психоемоційні стани героїв у романі Марії Матіос «Солодка Даруся».

Джерелом фактичного матеріалу послугувала картотека лексичних та синтаксичних одиниць-репрезентантів психоемоційних станів героїв роману Марії Матіос «Солодка Даруся», взятих у мінімальному контексті. Картотека налічує 92 лексичні та 75 синтаксичних одиниць.

Теоретичне значення бакалаврської роботи полягає в тому, що вона дозволяє розширити поняття «художній дискурс» та схарактеризувати його ознаки, а також доповнити інформаційний ресурс такого перспективного вектору еколінгвістики, як емотологія.

Практичне значення дослідження пов'язуємо із можливістю використання його результатів під час укладання матеріалів для спецкурсів та спецсемінарів з «Психолінгвістики художнього тексту», «Лінгвостилістики», «Прагмалінгвістики», «Еколінгвістики» для здобувачів вищої освіти філологічних спеціальностей ЗВО.

Наукова новизна бакалаврської роботи полягає в тому, що у ній здійснено спробу комплексного аналізу лексичних та синтаксичних одиниць-репрезентантів психоемоційних станів героїву художньому дискурсі М. Матіос на матеріалі роману «Солодка Даруся».

В основу дослідження покладено описовий **метод** з елементами контекстологічного аналізу.

Робота виконана у контексті проблематики наукової теми кафедри стилістики та культури української мови РДГУ «Стилістична система сучасної української літературної мови у контексті когнітивно-дискурсної лінгвістичної парадигми» (державний реєстраційний номер 0121U114717).

Апробація дослідження. Основні положення бакалаврської роботи були представлені у доповіді («Лексичні репрезентанти психоемоційних станів героїв роману «Солодка Даруся» Марії Матіос») на секційному засіданні Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції «Пріоритети філологічної освіти» (13 травня 2022 року, РДГУ).

Структура бакалаврської роботи зумовлена її метою та завданнями. Вона складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (46 позицій) та списку використаної літератури (1 позиція).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

1.1. Художній текст у стилістичній системі сучасної української літературної мови

Питання щодо визначення поняття «текст» та окреслення його функцій знайшло відображення у працях лінгвістів і психолінгвістів (Л. Булаховський, І. Гальперін, М. Жинкін, О. Леонт'єв, Л. Лосєва, В. Мельничайко, О. Москальська, М. Жовтобрюх, Л. Лосєва та ін.), унаслідок чого сформувалася мовознавча наука – лінгвістика тексту, що «займається дослідженням семантичної, синтаксичної і стилістичної його структури» [38, с. 482]. Це зумовлене тим, що мова як засіб комунікації реалізується у висловлюванні, яке виражає зміст і форму в діалектичній єдності.

Термін «текст» позначає кілька мовних явищ: «висловлювання, що належить до найвищого рівня в ієрархії мовних елементів і, крім цього, є одночасно основною одиницею мовлення» [9, с. 42]; «висловлювання, яке складається з кількох речень, має певну змістову і структурну завершеність» [34, с. 19].

Широко відомим є визначення тексту, запропоноване І. Гальперінім: «Текст – це витвір мовленнєвого процесу, що визначається завершеністю, об'єктивованим у вигляді письмового документа, витвір, який складається із заголовка й ряду особливих одиниць (надфразних єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову» [15, с. 18].

Таке різнобічне трактування тексту свідчить про складність цієї дефініції у мовознавстві. Рівень тексту визнаний вищим ярусом мовної системи не так давно. Ще в 40-50-х роках прийнятною для вчених-лінгвістів була думка, що найбільшою єдністю тих одиниць, які підлягають дослідженню, є речення (О. Ахманова, Г. Вайсгербер та ін.).

Л. Мацько виділяє такі основні ознаки тексту, як «цілісність, зв'язність, членованість, лінійність, інформаційність та завершеність» [30, с. 222]. Цілісність (або когерентність) як ознаку тексту дослідниця витлумачує як єдність трьох складників: змістової (єдність ідеї, теми, змісту), комунікативної (мета та наміри мовного спілкування) та структурної і формально-граматичної (мовленнєвих жанрів, узгоджуваність і координація форм) [30, с. 222].

Зв'язність (або когезія) тексту – це «єдність горизонтального і вертикального його контекстів, що забезпечує континуум лексичним і граматичним зв'язком. Зв'язність поділяють на лінійну (послідовну) і вертикальну (пучковидну)» [30, с. 224].

Членованість тексту – це його здатність бути комунікативно членованою одиницею. Л. Мацько виділяє такі види членування, як змістове і технічне, концептуальне й методичне, глибинне і поверхнєве, об'єктивне і суб'єктивне, стислове і формальне [30, с. 224].

Лінійність – це ознака тексту, що організовує мовні одиниці в правильній послідовності і спрямовує континуум в певному напрямку.

Інформаційність тексту передбачає, що він є способом передачі мовних та ексталінгвістичних знань. Текст є каналом передачі інформації, що його наповнює. Саме інформативність тексту зумовила розвиток прагматичної та когнітивної лінгвістики.

Завершеність тексту передбачає його «презентацію у чітко виражених межах» [30, с. 224]. У художніх текстах нерідко натрапляємо на навмисне незавершення автором своєї думки, ідеї. Такі тексти провокують створення інших текстів: читач як співавтор художнього твору, який сприйняв його та по-своєму інтерпретував, отримує можливість самотужки завершити його.

Будь-який текст залежно від сфери використання, призначення, основних ознак та набору мовних засобів належить до певного функційно-стильового різновиду мови – стилю. Поняття «стиль» є одним з основних у стилістиці. Це поняття багатопланове, тому його описують різні дефініції.

Стиль розглядають як «тип обробки мови», як «механізм функціонування мови», як «особливу властивість мовної діяльності су'єкта» [7, с. 16].

Стиль мови формується мовцями в результаті послідовного добору мовних засобів відповідно до «соціально-комунікативної мети, умов, ситуації і змісту спілкування» [30, с. 144]. В. Виноградов стилем називає «суспільно усвідомлену і функціонально зумовлену, внутрішньо об'єднану сукупність прийомів уживання, відбору і поєднання засобів мовного спілкування у сфері тієї чи тієї загальнонародної, загальнонаціональної мови, співвідносну з іншими такими самими способами вираження, що слугують для інших цілей, виконують інші функції в мовній суспільній практиці певного народу» [10, с. 73].

Нам імпонують міркування Л. Мацько: функційний стиль – це «суспільно усвідомлений внутрішньо цілісний спосіб використання мови, принцип вибору і комбінування мовних засобів, який забезпечує реалізацію функції суб'єктивно-духовного впливу» [30, с. 144].

Структура текстів різних стилів та форми їх вияву неоднакові: якщо для розмовного стилю характерний діалог (полілог), то для інших – переважно монолог. Саме тому виділяють чинники (параметри), які впливають на формування функційних стилів. З-поміж таких чинників – сфера діяльності, форма вияву, спосіб комунікації, тип і вид мовлення, особливості текстотворення та ін. [30, с. 156]. Спільним для них є те, що вони – різновиди однієї мови, тому презентують усе багатство її виражальних засобів і виконують важливі функції в житті суспільства – забезпечують спілкування в різних його сферах і галузях.

В українській літературній мові прийнято розрізняти такі функційні стилі, як-от: офіційно-діловий, публіцистичний, науковий, розмовний, конфесійний, епістолярний та художній.

Сфера використання офіційно-ділового стилю – державно-політичне життя, законодавство, адміністративно-господарська діяльність. Головними

ознаками цього стилю є документальність, стабільність, стислість, чіткість та висока стандартизація. Цей функційно-стильовий різновид мови використовують у державно-правовій сфері для врегулювання ділових відносин мовців.

Публіцистичний стиль реалізується в текстах масової інформації та використовується для виступів перед великими аудиторіями, він має як усну, так і писемну форми вияву. З-поміж його ознак виокремлюють такі основні, як зрозумілість тексту, актуальність теми, емоційність та динамічність, лаконічність та закличність. Основне його призначення – слугувати засобом розв'язання суспільно-політичних питань, спонукати людей до певної діяльності.

Науковий стиль використовують при створенні текстів у галузі науки або ж освіти. Він передусім виконує інформативну функцію. До його мовних особливостей можна віднести такі, як-от: наявність термінів, іменний характер висловлення, велика кількість цитат, покликань.

З-поміж особливостей розмовно-побутового стилю виокремлюють неофіційність відносин, відсутність підготовки, діалогічність, граматичну простоту тексту. Найчастіше цей функційно-стильовий різновид мови використовується в побутових відносинах та реалізує комунікативну мету. Лексику розмовно-побутового стилю представляє велика кількість загальноживаних слів. З-поміж засобів виразності – метафори, порівняння, епітети, широке використання синонімів та антонімів.

Конфесійний стиль використовують у культових установах – церквах, монастирях, теологічних навчальних закладах. До ознак конфесійного стилю можна віднести такі, як урочистість та піднесеність, символізм та стійкість стильової норми. Головним призначенням конфесійного стилю є допомога вірянам у спілкуванні з Богом, саме тому мовні засоби презентовані церковно-релігійною лексикою.

Епістолярний стиль обслуговує людей заочно (у формі листів), проте він не має чітко окреслених меж. Тематика листів може бути

найрізноманітнішою, відповідно до цього вони поділяються на офіційні та приватні.

Особливе місце серед функційних стилів сучасної української літературної мови посідає художній стиль, про який влучно висловився О. Пономарів: «це складний сплав, у якому відображається все багатство національної мови. Тут можливі поєднання елементів усіх стилів літературної мови, а також діалектизмів, жаргонізмів та інших складників, якщо це вмотивовано потребами мистецького зображення дійсності» [36, с. 16].

Сфера використання художнього стилю досить широка – це індивідуальна та колективна творча діяльність, література, освіта, культура, різні види мистецтва. Основне призначення цього функційно-стильового різновиду мови – «впливати засобами художнього слова через систему образів на розум, почуття і волю читачів, формувати ідейні переконання, моральні якості та естетичні смаки» [30, с. 250].

Отже, внутрішньостильову єдність художнього стилю забезпечують такі стильові характеристики, як естетична, експресивна та емоційна функції, що дозволяють через мовні засоби реалізувати функцію впливу. У текстах художньої літератури можливі різноманітні мовні засоби, однак весь відбір та організація мовних засобів підпорядковується образності. Образність як основну ознаку текстів художнього стилю вдало витлумачує Л. Мацько – «властивість слів, словосполучень передавати не лише логічну, а й конкретно-чуттєву, емоційно-оцінну інформацію» [30, с. 185]. Отже, мета майстра художнього слова – за допомогою мовних засобів зобразити реальний світ, відповідно до власних поглядів, фантазії, світорозуміння. Автор, створюючи художні образи, осмислює реальне життя і, пропускаючи крізь призму свого світосприйняття, презентує його у своєму творі, реалізуючи ідейно-художній задум.

Художній стиль реалізується в таких жанрах, як трагедія, комедія, драма, водевіль, повість, оповідання, поема, вірш, байка, епіграма поезія,

балада, пісня, ода, роман та ін. Роман – це «складний за побудовою і великий за обсягом епічний прозовий (віршовий) твір, у якому широко охоплено життєві події певної епохи та багатогранно змальовано персонажів, кількість яких часто значна» [5, с. 336]. Однією з рис роману є складність персонажів та глибоке розкриття внутрішнього світу людини. З-поміж різновидів роману виокремлюють і соціально-психологічний, в основі якого – зіткнення внутрішнього світу героя із суспільством та вплив суспільства на його внутрішній світ. Як зауважує О. Слоньовська, соціально-психологічний роман – «великий за обсягом твір романного жанру, в якому через психологію, світогляд, вчинки й помисли героїв передано зміни в суспільстві й найближчому до персонажів твору соціальному середовищі» [40, с. 48]. Саме соціально-психологічний роман розкриває психологізм героїв, мотиви їхніх вчинків та звертає увагу на почуття, роздуми персонажів.

У контексті когнітивно-дискурсної наукової парадигми лінгвістики, зорієнтованої не стільки на мову як систему, а і як на засіб комунікації і впливу, науковці послуговуються, крім поняття «текст», поняттям «дискурс». Як слушно зауважує О. Селіванова, «якщо текст як вербальний твір та мовно-структурне утворення – категорія лінгвістична, то дискурс – категорія лінгвосоціальна, оскільки він існує тільки в подієвому аспекті, з обов'язковим урахуванням зовнішнього (соціального, культурного, ситуативного та ін.) контексту» [37, с. 167]. Нам імпонують міркування мовознавців (див., напр., праці М. Макарова, В. Мельничайка, О. Мельничука та ін.) щодо критеріїв опозиції текст–дискурс – процес/продукт, динамічність/статичність, актуальність/віртуальність [29, с. 403]. Якщо текст – продукт мовленнєво-мисленєвої діяльності, то дискурс – реальна мовленнєва подія.

У лінгвістичному словнику за редакцією Н. Арутюнової подано таке визначення дискурсу: «Дискурс – це зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; дискурс – це мовлення, занурене в життя» [2, с. 135–137].

Ф. Бацевич дискурсом вважає «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями та тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних та позамовних (соціальних, психічних, психологічних) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» [3, с. 138].

Нам імпонує думка Л. Макарова, який вважає, що «немає необхідності суто термінологічно розводити значення «текст як об'єкт» і «текст як діяльність», пам'ятаючи про їх діалектичну взаємозумовленість, а тому можна вживати терміни «текст» і «дискурс» синонімічно, залишаючи за останнім підкреслену процесуальність» [29, с. 9]. Як бачимо, чимало мовознавців ототожнювали дискурс з текстом, враховуючи наявність ознак, актуальних як для тексту, так і для дискурсу: завершеність, когерентність, цілісність, лексична, граматична, логічна, стилістична та смислова зв'язність, композиційна завершеність, комунікативна та прагматична спрямованість та ін. Проте дискурс характеризується функційною спрямованістю та комунікативно-прагматичною дієвістю. Тому вважаємо, що межі дискурсу значно ширші.

Специфіка художнього твору полягає в мовленнєвій діяльності мовця. Іншими словами, це дискурсивна діяльність мовця, межі якої значно ширші, ніж межі тексту. Саме це й зумовлює тлумачення художнього тексту як одного з типів дискурсу. Враховуючи те, що, крім автора, велику роль відіграє читач, який сприймає художній текст, художній дискурс визначається як взаємодія автора та читача. Інакше кажучи, художній текст виконує роль художнього комуніканта, що і зумовлює виокремлення такого типу дискурсу, як художній, що є одним з найскладніших понять в сучасній лінгвістиці та потребує більш докладного аналізу.

Отже текст – це витвір мовленнєвого процесу, що визначається завершеністю, має заголовок і складається з особливих одиниць – надфразних єдностей, об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку. Крім того, текст має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову. До основних ознак тексту належать такі, як-от: цілісність, зв'язність, членованість, лінійність, інформаційність та завершеність.

Кожен текст належить до окремого функційного стилю, з-поміж яких через образність як основну ознаку виділяють художній. Естетична, експресивна та емоційна функції художнього стилю реалізуються через відповідні мовні засоби. Функція впливу на читача пов'язана із засобами художньої виразності.

Когнітивно-дискурсна наукова парадигма у мовознавстві актуалізувала поняття «дискурс» – зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами. У контексті художньої літератури, виокремлюють такий різновид дискурсу, як художній, у якому, крім автора, велику роль відіграє читач, який сприймає художній текст та по-своєму інтерпретує його.

1.2. Проблема дослідження художнього тексту та специфіка здійснення його лінгвістичного аналізу

На сучасному етапі питання про різновиди дискурсів залишається актуальним. Мовознавці пропонують різноманітні класифікації дискурсів. Ми поділяємо класифікацію Г. Бацевича, який виділяє «теле-, кіно- і радіодискурс, рекламний, релігійний, політичний, газетний, театральний та художній» [3, с. 140].

Н. Олизько вважає, що художній дискурс – це «сукупність художніх творів (текстів), створених як результат взаємодії цілей та намірів автора, різноманітних можливих реакцій читача, а також тексту, котрий виводить

текст художнього твору у простір семіосфери – сукупність використаних людиною знакових систем: тексту, мови і культури в цілому» [33, с. 165].

А. Гафарова переконана, що «художній дискурс – це дискурс художнього тексту, де останній є фіктивним зображенням реальної дійсності; зображенням, створеним автором, таким, у якому чітко відображені авторські світогляд та світорозуміння, його досвід та фонові знання» [16, с. 164–166].

Художній дискурс передбачає розумово-комунікативну взаємодію адресанта (автора художнього твору) та адресата (читача), що заснована на ідеях, переконаннях адресанта і спрямована на те, щоб врегулювати ідеї, переконання та світоглядні орієнтири читача.

Художній прозовий дискурс має складну багат шарову структуру та безліч перехідних моментів: поєднання уявного та реального, переживання уявних відчуттів в реальному світі. В основі ж цих переживань – людський досвід.

Людина фокусує свій досвід у мовній картині світу. Суть цього поняття вдало інтерпретує Є. Бондаренко: «Мовна картина світу – це система уявлень про світ, які, проходячи крізь людське пізнання, стають ментальними конструкціями, віддзеркаленими на всіх рівнях мовної системи» [6, с. 18]. Є. Бондаренко розглядає мовну картину світу як динамічний образ, результат зовнішнього та внутрішнього рефлексивного досвіду людини або ж як реалізацію у вербальних формах, зауважуючи, що творцем мовної картини світу є саме людина – «незмінний чинник суб'єктивності будь-якої моделі світу» [6, с. 24].

У художньому тексті засобами художньої виразності вербалізується художня картина світу. Т. Мельник слушно зауважує, що «словесно-художній твір – замкнута система словесно-художніх образів. Кожний функціональний елемент художнього тексту – це частина естетичного цілого (твору) і несе відповідне естетичне навантаження» [31, с. 87]. Якщо індивідуальний досвід носія мови відображається у його мовленні, то мовлення майстра художнього слова, здатного презентувати навколишній

світ за допомогою засобів художньої виразності, відображає не лише специфіку його світобачення, а й спрямоване на реалізацію ідейно-художнього задуму його творів.

Для позначення сукупності характерних мовних ознак творчості певного письменника в сучасній лінгвістиці послуговуються поняттям «ідіостиль» – це «система образотворчих засобів, яка охоплює як зміст, так і форму літературного твору, виражає життєвий та естетичний досвід кожного письменника, враховує традиції національної та світової культури» [39, с. 48].

Автор, підпорядковуючи слово образу, перетворює його в частину естетичного цілого, що виявляється при лінгвістичному аналізі тексту. І. Кочан подає таке визначення лінгвістичного аналізу тексту – «аналіз будь-якого тексту як продукту мовно-розумової діяльності людини із застосуванням лінгвістичних методів і прийомів з метою виявлення його структурно-сислової єдності, комунікативної спрямованості та інтерпретації упорядкування мовних засобів для вираження смислу» [26, с. 10]. Особливість лінгвістичного аналізу художнього тексту дослідниця пов'язує із виявленням комунікативної й естетичної функції мови у ньому та характеристикою мовних засобів, зумовлених літературним напрямом, жанром художнього твору, індивідуальною авторською манерою.

І. Ковалик виділяє такі основні принципи здійснення лінгвістичного аналізу художнього тексту, як принцип історизму, стильової належності тексту, жанрової належності тексту, ідейної позиції автора, смислової та граматичної організації та аналізу мовних засобів» [23, с. 26–28]. Зупинимось докладніше на цих принципах.

Принцип історизму полягає у врахуванні відповідності мовностилістичної системи твору тій епосі, коли написаний твір, і тій епосі, події якої відображені у певному художньому творі.

Якщо стильова належність тексту виражається в доборі та організації його мовних засобів, тлумаченні стильових особливостей на матеріалі

конкретного уривку, то жанрова органічно впливає з жанрового різновиду художнього твору.

Ідейна позиція автора твору – спостереження над мовним вираженням образу автора, авторського «я», ліричного «я», що включається в загальну композиційно-стилістичну єдність художнього тексту і є вихідним для осмислення індивідуально-авторського словесного мистецтва.

Смислова і граматична організація тексту – «дослідження текстоутворювальних засобів – лексико-фразеологічна, морфологічна і синтаксична організація тексту – з урахуванням їх парадигматичних та синтагматичних відношень» [23, с. 26–28].

Враховуючи жанрову різноманітність текстів, принципи лінгвістичного аналізу передбачають наявність індивідуальних ознак. Так, аналізуючи текст, в якому наявний психологізм, потрібно враховувати саме його емоційне наповнення. І. Ковалик виокремлює індивідуальні психофізіологічні особливості автора, з-поміж яких акцентує увагу на таких, як «афекти, настрої, стресовий стан, почуття та емоції» [23, с. 83–84]. Ці та інші особливості автор презентує в художньому тексті за допомогою мовних засобів.

Для здійснення комплексного лінгвістичного аналізу тексту мовознавці пропонують використовувати повірневий аналіз, який передбачає глибокий та усебічний аналіз одиниць таких мовних рівнів, як «графічний, фонетичний, фонологічний, акцентний, орфоепічний, морфемічний, словотвірний, парадигматичний, морфонологічний, синтаксичний, семасіологічний, фразеологічний, лінгвостилістичний, етимологічний, лексикографічний та лексикологічний» [26, с. 21–22].

Т. Мельник вважає, що саме лексичний рівень є найпродуктивнішим при здійсненні лінгвістичного аналізу художнього тексту, оскільки лексика – «джерело, що дає авторові найбільші можливості для добору засобів для передачі інформації» [31, с. 10]. За допомогою лексичних засобів виробляється індивідуальний стиль письменника, образність тексту та його

емоційність. Дослідниця виокремлює три групи лексичних явищ, пов'язаних зі створенням експресивності у тексті:

- стилістично забарвлена, експресивна, обмежена сферою вживання, яскраво виражена лексика;
- системно-організована лексика (синоніми, антоніми омоніми);
- слова своєї семантики в контекстуальному значенні та тропи.

Крім того, специфіка лексичного рівня може бути пов'язана з добором слів (об'єм словника, тематичні або семантичні групи слів) [31, с. 10].

Отже, специфіка мовної організації художнього тексту полягає у використанні експресивної забарвленості. На думку В. Чабаненка, «експресія – це те, що породжується емоційністю, образністю, характерністю; експресія – це не виразність, а інтенсифікація підкреслення виразності, це збільшення вражаючої сили вислову, надання йому особливої психологічно мотивованої піднесеності; експресія пов'язана не лише з емоційним та образним (художнім), а й іншими планами вислову – вольовим, естетичним, соціально-оцінним, нормативним, формально-структурним, семантичним, ситуативним та ін.» [42, с. 6–7]. Саме за допомогою експресії автор надає тексту образності та емоційності. Для передачі відчуттів та емоцій автор використовує експресивну лексику.

Вдалим репрезентантом психоемоційних станів комунікантів у художньому тексті є емоційна лексика. Дослідники запропонували кілька класифікацій щодо складу емоційної лексики. Так, О. Галкіна-Федорук виокремлює такі її групи:

- слова, які виражають почуття людини;
- слова з оцінним значенням;
- слова, в яких емоційний стан виражається лексико-граматично [14, с. 136].

Нам імponує диференціація емоційно забарвленої лексики, запропонована В. Шаховським, який з-поміж емоційної лексики виокремлює:

- емотиви (мовні одиниці з емоційною семою у семантичній структурі);

- асоціативи-емотиви (лексичні одиниці, в яких міститься ідея емоції);
 - параемотиви (слова, які безпосередньо не виражають емоції)
- [43, с. 72–74].

І. Кочан вважає, що «одним із засобів вираження емоцій є саме емоційні лексеми, які бувають двох типів: такі, що не мають поняттєвої основи і виражають лише емоції (вигуки), та такі, що виражають одночасно і поняття, і емоції» [26, с. 217].

Засобом вираження емоцій можуть виступати синоніми, антоніми, омоніми та інші групи лексики, оскільки однією з функцій вищезгаданих класифікацій є наявність стилістичного забарвлення та створення образів, явищ або ж почуттів. З-поміж синонімів виокремлюють групу стилістичних синонімів, які «містять в собі різні стилістичні забарвлення» [36, с. 41] і виконують функцію вираження емоцій.

Важливу роль в системі виразових засобів відіграють антоніми. Це зумовлюється насамперед тим, що вони допомагають створити контрастну характеристику образів, предметів, явищ. Антонімія дає можливість для створення прямих і переносних значень слова, внаслідок чого відбувається зіткнення різнорідних понять.

Синтаксичні одиниці теж виконують функцію експресивності та емоційності, тому синтаксичний рівень важливий для аналізу художнього тексту. Синтаксичний рівень лінгвістичного аналізу художнього тексту цікавий ще й тим, що реченнева одиниця реалізує свій стилістичний потенціал з урахуванням лексичного наповнення. З іншого боку, лексичні одиниці якнайповніше виявляють своє функційно-стильове призначення у мінімальному контексті, яким і є речення.

З-поміж засобів експресивного синтаксису виокремлюють такі, як «неповні реалізації речення, парцельовані, обірвані чи сегментовані конструкції, еліпсація чи незавершеність висловлення, порядок слів, членування тексту на більші чи менші одиниці, часте використання авторських порівняльних конструкцій, складні речення» [17, с. 415–418].

Мовознавці виокремлюють різні засоби експресивного синтаксису. Г. Акімова наводить такий перелік явищ, які найчастіше кваліфікують як «експресивні конструкції»: парцеляція, сегментація, лексичний повтор із синтаксичним поширенням, питально-відповідні конструкції в монологічній мові, номінативні речення, вставні конструкції, особливі випадки словорозташування та ін. [1, с. 87].

«Парцеляція – це ізоляція одного члена речення для актуалізації іншого» [26, с. 291]. На перший план виноситься саме логіко-емоційна важливість слова. Пунктуаційно-інтонаційний поділ таких конструкцій на дві частини фіксує не стільки формальний розрив синтаксичних зв'язків, скільки виступає засобом емоційно-експресивного виділення їх частин. Л. Мацько подає таке визначення парцеляції – «це прийом стилістичного синтаксису, що полягає в розчленуванні цілісної змістово-синтаксичної структури на інтонаційно та пунктуаційно ізольовані комунікативні частини – окремі речення. В результаті членування одного речення, переважно складного або досить поширеного, виникає дві частини, з яких основна називається базовою, а менша – парцелятом» [30, с. 369]. Отже парцелюватися можуть не лише члени речення, але і частини складного речення. Парцеляція використовується в художньому творі для того, щоб акцентувати увагу читача, надати виразності певній частині тексту, експресивності.

Бажаної експресії можна досягти за допомогою повторів – «композиційного прийому, який передбачає повторення певних одиниць лексико-семантичного рівня, що навіть візуально детермінують ритміку твору» [26, с. 233]. Саме за допомогою повторів певних лексичних одиниць або повторі вфрагментів речення підвищується динамічність твору.

Отже, художній дискурс – це сукупність художніх творів (текстів), створених як результат взаємодії цілей та намірів автора, різноманітних можливих реакцій читача. Це презентація світу крізь призму світосприйняття автора такого тексту. Автор, підпорядковуючи слово образу, перетворює його в частину естетичного цілого, що виявляється у процесі виконання

лінгвістичного аналізу художнього тексту, спрямованого на визначення засобів виразності, які дозволяють авторові реалізувати його ідейно-художній задум. Оскільки в основі будь-якого тексту – його лексичне наповнення, то саме лексика є тим джерелом, що дає авторові найбільші можливості для добору засобів для передачі інформації найважливішим є аналіз саме на лексичному рівні. Проте своє функційно-стильове призначення лексичні одиниці якнайповніше реалізують на рівні синтаксичної одиниці.

Висновки до першого розділу

Враховуючи складність та багатозначність поняття «текст», можна стверджувати, що це висловлювання, що належить до найвищого рівня в ієрархії мовних елементів і, крім того, є одночасно основною одиницею мовлення. Текст складається із заголовка й ряду особливих одиниць (надфразних єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову. Основними ознаками тексту є цілісність, зв'язність, членованість, лінійність, інформаційність, завершеність.

Крім поняття «текст», науковці послуговуються поняттям «дискурс» – це зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, взятий у подієвому аспекті. Відмінними ознаками тексту від дискурсу є функційна спрямованість та комунікативно-прагматична дієвість останнього.

Художній дискурс вирізняє з-поміж інших те, що це розумово-комунікативна взаємодія адресанта (автора художнього твору) та адресата, яка має на меті врегулювати переконання, ідеї адресата, покликаючись на ідеї адресата. Особливостями художнього дискурсу є поєднання реального та уявного, переживання реальних відчуттів в уявному світі, експресивність.

Особливість лінгвістичного аналізу художнього тексту полягає у виявленні комунікативної й естетичної функції мови в ньому та

характеристиці мовних засобів, зумовлених літературним напрямом, жанром художнього твору, індивідуальною авторською манерою. Для аналізу мовних засобів презентації психологізму в художньому тексті виконується порівневий аналіз тексту.

Для позначення психоемоційних станів використовують експресивну лексику (емотиви, асоціативи, параемотиви та ін.). На синтаксичному рівні експресія досягається за допомогою неповних речень, парцельованих конструкції, незавершених висловлювань, порядку слів, використання авторських порівняльних конструкцій та ін.

РОЗДІЛ 2

МОВНІ РЕПРЕЗЕНТАНТИ ПСИХОЛОГІЗМУ В РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ»

2.1. Лексичні репрезентанти психологізму в романі «Солодка Даруся»

Оскільки метою нашої наукової роботи є схарактеризувати мовні засоби презентації психологізму в романі Марії Матіос «Солодка Даруся», то вважаємо за необхідне з'ясувати суть поняття «психологізм».

У психологічному словнику за редакцією В. Зінченка подано таке визначення психологізму – «це стильова характеристика літературних творів, в якій детально і глибоко зображується внутрішній світ персонажів, тобто їх відтуття, думки, почуття і, можливо, дається тонкий і переконливий психологічний аналіз душевних явищ і поведінки»[21, с. 386].

Як «відображення внутрішньої єдності психічних процесів, станів, властивостей і дій, настроїв та поведінки людини» [41, с. 49] витлумачує психологізм В. Фащенко, зосереджуючи увагу на таких його ознаках, як багатогранність образів, переконливість реальних колізій, мотивів поведінки дійових осіб і правдивість діалектики людської душі. Отже, психологізм – це відтворення за допомогою мовних засобів внутрішнього світу людини, її психічних станів, емоцій та переживань.

У контексті нашого дослідження послуговуємося й поняттям «психоемоційний стан». М. Варій визначає психоемоційний стан як «тимчасовий функціональний рівень психіки, який відображає взаємодію впливу внутрішнього середовища організму або зовнішніх чинників тут та визначає спрямованість перебігу психічних процесів у цей момент і вияв психічних властивостей людини» [8, с. 1007]. Отже, можна стверджувати, що психоемоційний стан є індивідуальним, оскільки пов'язаний з особливостями психіки конкретної людини.

Емоційні стани різноманітні. Ми поділяємо думку Л. Мацько, яка стверджує, що «експериментальні дослідження мовлення осіб, які перебували в різних емоційних станах, дають можливість виділити 142 назви емоційних станів, які об'єднуються в 11 гіпотетичних зон: радість, переляк, ніжність, здивування, байдужість, гнів, печаль, зневага, повага, сором, образа» [30, с. 197].

Усі ці емоції передаються у творах художньої літератури мовними засобами, що дозволяє авторові якнайточніше зобразити внутрішній світ персонажів.

В українській літературі психологізм з'явився на рубежі XIX–XX ст., коли на «зміну реалізму виходили модерні літературні напрями з власитивими їм загостреними прагненнями якомога виразніше зобразити внутрішній світ людини» [28, с. 54–60]. Як зазначає І. Лівіцька, «посилення уваги до проблем внутрішнього життя особистості спотерігається у творчості багатьох письменників, починаючи з Василя Стефаника, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Лесі Українки» [28, с. 54–60]. Психологізм представлений і у творчості сучасних письменників. Однією з таких письменниць є Марія Матіос, визначальною рисою творчості якої є психологізм та заглиблення в «екзистенцію людської душі» [13, с. 3]. С. Жила, яка визначає роман Марії Матіос «Солодка Даруся» як історичний, філософський, психологічний, переконана, що він «дає читачеві ключі до скарбниці людських почувань у межових ситуаціях» [20, с. 6]. В. Гутковський зауважує, що дослідники творчості Марії Матіос неодноразово відзначали очевидний і глибокий психологізм прози української письменниці, її вміння «проникати в потаємні печери людської психіки» [18, с. 4].

«Солодка Даруся» – стрункий і довершений з погляду композиційної організації твір. У романі розкрито трагедію сім'ї Ілашуків – Михайла, його дружини Матронки та доньки Дарусі. На прикладі родини письменниця

зобразила життя всього буковинського народу, охопивши події 30–70-х років ХХ століття – період тоталітаризму, страждань та болю.

У центрі твору – розповідь про жінку, яку в селі вважають божевільною. Проте письменниця наголошує, що її героїня не божевільна, а перебуває в особливому світі. Розповідь подається у формі внутрішнього монологу Дарусі, яка не бачить потреби розмовляти, тому її вважають німою. У селі Дарусю називають Солодкою, бо знають, що будь-яка згадка про солодощі породжує біль в її голові, оскільки саме «конфетою» пригостив дівчинку в дитинстві кневедист, після чого знущався над її батьками. Образ головної героїні подано в динаміці, саме тому в творі відбуваються екскурси в минуле Дарусі.

Роман «Солодка Даруся» занурює читача в історичні події колективізації на Буковині та Галичині, але історичні події – не основні у творі. Насамперед письменниця зображує глибину людських почуттів та психоемоційних станів у межових ситуаціях, людську душу – відкриту і захищену від сторонніх.

Основними рисами твору є швидка зміна емоційно насичених картин, загостреність конфлікту, відтворення почуття тривоги й відчаю, підпорядкування подій з метою передачі емоцій, діалогізм, використання засобів виразності та психологізм. Саме психологізм зумовлює розкриття внутрішнього світу героїв, для чого письменниця використовує такі прийоми, як сон, психологічний портрет, внутрішній монолог. Також психологізм презентують різноманітні мовні засоби, аналіз яких є завданням нашого дослідження.

Оскільки в основі будь-якого тексту, і художнього зокрема, – його лексичне наповнення, то цілком закономірно, що вдалим засобом презентації різних психоемоційних станів героїв роману «Солодка Даруся» стали саме лексичні одиниці. Зупинимось на них докладніше.

Беручи до уваги класифікацію В. Шаховського, який з-поміж емоційної лексики виокремлює емотиви, асоціативи-емотиви та параемотиви, ми

проаналізували матеріал джерельної бази твору. Емотиви – слова, які прямо називають емоцію. Наведемо кілька прикладів: «*Лишилося одне тіло, нібито й не Дарусине, не зболене...*» (с. 27); «*Встидався би таке говорити про сироту, газдо!*» (с. 59); «*Але радість для Михайла з Матронкою увалася, як увалася колись струна на Фіциковій скрипці саме посеред весільної "гуцулки", – нібито й не ночувала тут радість ніколи...*» (с. 97); «*Але тої веселості й жвавості, що була колись у Матрончиних очах і рухах, ніхто більше не бачив*» (с. 129); «*Він ішов вулицею, геть зовсім байдужий, мовби спорожнілий, як і його бесаги, і дивився перед себе, ні з ким не вітаючись і не відповідаючи на привітання*» (с. 164); «*...лиш Марія перелякано раз по раз почерез паркан зазирає – але мовчить, небога, щоб не нарватися на Цвичковий язик*» (с. 48); «*Тепер боявся, щоб її не сполошили ці злі і недобрі люди, яких судьба нещасного подеколи займала гостріше, ніж своя, власна*» (с. 71).

Наші спостереження засвідчили, що з-поміж емотивів представлені іменники, прикметники, дієслова (дієприкметники та дієприслівники як форми дієслова) та прислівники. З'ясували, що найчастіше на позначення психоемоційних станів персонажів письменниця використовує дієслова та іменники. Всього наша картотека налічує 75 слів-емотивів, з яких 40% – дієслова, 21% – іменники. Таке співвідношення свідчить про те, що для художнього твору характерне вживання іменників та дієслів. Так, іменники та дієслова здебільшого називають психоемоційній стан, тоді як прикметники та прислівники конкретизують та вказують на міру вияву цих психоемоційних станів.

В українській мові іменники виконують не лише номінативну функцію, вони здатні передавати відповідні емоції та давати оцінку відповідним явищам дійсності. Іменники спроможні позначати цілий спектр людських емоцій та станів. Так, у тексті роману «Солодка Даруся» за допомогою іменників презентовано стан печалі, горя: «*Так почалася біда...*» (с. 100); «*Усе лихе минулося, поблідло, втратило ясність, а туга за чимось далеким*

лишилася в Дарусиній голові такою **гострою**, що від того вона болить її. І якщо не розрадить тато – то вже ніхто не pomoже Дарусі» (с. 29). Звернімо увагу, що при іменникові *туга* авторка використала прикметник *гострою*, який увиразнює його, вказуючи на ступінь вияву психоемоційного стану головної героїні. Для передачі психоемоційного стану печалі письменниця використовує лексеми, що передають позитивні емоції, але із заперечною часткою *не*. Наведемо приклади: «Але тої **веселості** й **жвавості**, що була колись у Матрончиних очах і рухах, ніхто більше **не бачив**» (с. 129); «Ви думаєте, що я не сповна розуму, а я лиш **не сповна щастя**» (с. 74).

За допомогою іменників письменниця презентує психоемоційний стан сорому («Вона не мала в цей момент ані **встиду**, ані **страху**...» (с. 69)); болю («Нема її сили терпіти той безконечний **біль**. Нема сили навіть слухати, як тихо плаче Марія за столом і шморгає носом» (с. 8)); гніву («...Він бив її, як б'ють норовисту худобину: мовчки, не клянучи і не шляхтуючи, але вкладаючи в кожен удар усю силу своєї **ненависті** й **злості**» (с. 149); «...Михайло сидить на дамбі і, чи не вперше, дивиться з **глухою неприязню**, а, може, навіть **злобою** потойбіч води, де все видно, як на долоні, і без бінокля» (с.144)). Письменниця використовує прикметник *глухою* в переносному значенні, оскільки злість в Михайла є прихованою, внутрішньою. Таке означення гніву використовується письменницею неодноразово: «...і знову **глуха злість** підкочувала йому до серця, аж починало млоїти, як від передчуття смертельної небезпеки» (с. 53); «Михайло сидить на дамбі і, чи не вперше, дивиться з **глухою неприязню**...» (с. 104).

За допомогою іменників презентується психоемоційних стан не одного героя, а цілого села, оскільки, для всіх жителів він є однаковим. Це стан страху, що з'явився після встановлення тоталітарного режиму: «Але так чи інакше, майже ціле село зараз тяжко мовчало, набравши в груди повітря і затамувавши зі **страху** подих» (с. 165).

Дієслова позначають процес, дію або ж процесуальний стан, зокрема, психічний. Тому дієслова використовуються в романі «Солодка Даруся» і для позначення емоційного та почуттєвого стану героїв. У тексті за допомогою дієслів передається гіпотетична зона печалі, наприклад: «**ДАРУСЯ ПЛАЧЕ**, поклавши непокриту голову в самотню червону айстру, що заблудила між синіх та білих своїх посестер» (с. 20); «Вона ніколи **не вмiла радiти**, але тогочас якась сила підняла Дарусю на ноги і закружляла поміж могилами, похиленими хрестам и, аж напнулася спідниця...» (с. 31). Вкотре письменниця увиразнює дієслово за допомогою прислівника, що вказує на ступінь вияву печалі: «Дивилася то в шибу, то в стелю, зрідка **голосно зітхала**, мовчки хрестилася і знову мовчала» (с. 126); «...мовчки вислухав Михайлове повідомлення, довго крутив рідненький вус під носом, далі **важко зітхнув** і сказав...» (с. 100). Лексема зітхнути часто презентує стан печалі: «**Зітхнув** Михайло, не відповівши за двері Капетутерові й слова....» (с. 116); «Михайло **зітхнув** на всю хату: – то людське добро» (с. 169).

За допомогою дієслівних лексем передається стан страху: «Ото вона й не палить свічку: **боїться**, що прийде сюди котрогось разу – а голос, який завжди пливе звідусюди, як сонце, що й не знаєш звідки, більше не зустрiне її. Що вона тоді робила б?» (с. 29); «Та вона **боялася** ходити до тата часто. А раптом хтось вислідить?! Донесе, що вона і не німа, і не дурна, і не солодка»?! (с. 33); «Іду вздовж цвинтаря, а вже вечоріє, а я зроду **боялася** цвинтарів, іду борзенько, під ноги дивлюся та отченаш напровсяк кажу» (с. 31); «Тепер боявся, щоб її не сполошили ці злі і недобрі люди...» (с. 71). Відчуття страху допомагають передати фразеологізми: «Вона сидить, **завмерла, майже не дихаючи**, із заплющеними очима, ніби **боїться** це, що ось-ось **душа вернеться назад в її тіло**, але вже без татового голосу» (с. 27). Фразеологічний словник засвідчує значення фразеологічної одиниці *душа відлетіла* – «померти» [4, с. 226]. Отже, страх Дарусі пов'язаний з життям у соціумі, який завдав їй чимало болю. Постійна закритість від світу

не дає можливості Дарусі висловити свої емоції: *«Не могли заплакати-заридати, викричатися, засміятися...»* (с. 70).

Для передачі стану радості у тексті «Солодка Даруся» письменниця послуговується дієсловом *тішитися*: *«Але факт залишається фактом: мало не все село дивилося-дивувалося, як Іван, скинувши картату сорочку, мало не пів дня вимахував сокирою – аж гай шумів і несказанно тішилася Марія»* (с. 43). Але радість Дарусі, причиною якої стала поява Івана, передається лексемою, що прямо називає психоемоційний стан: *«...аж не хотілося зранку розплющувати очей, а отак би лежати – на постелі чи на осонні – і радіти, що біль зникнув, мов і не було його ніколи»* (с. 45).

Стан радості автор описує, послуговуючись у романі дієсловами з коренем *-сміх-*: *«Іноді – хоч і зрідка – вона могла навіть усміхатися»* (с. 70); *«Матронка сміється самими лише кругленькими ямками, надкушуючи медову грушу, чим збурює навколо себе цілий рій ос»* (с. 81); *«Сапає – дивно усміхається в себе, на мить заплющивши очі, ніби ховає що коштовне в лише їй відомі схрони»* (с. 97); *«...потім нараз озирнеться, чи ніхто не бачив таємної усмішки, – і знову за сапку»* (с. 97); *«Закрутила кулачок кулешки, та такої – як жовтої, сама сміється з круга»* (с. 81).

У контексті роману «Солодка Даруся» лексема *сміятися* передає і психоемоційний стан зневаги: *«А молодиця далі посмішкується над ним, та ще обзирається, чи мужеський рід її слухає»* (с. 37); *«... А що посмішувалися над Іваном Цвичком – так то не дивно: у цьому краю посміювалися над усіма»* (с. 39). Звернімо увагу, що вказані дієслова мають префікс *по-*, що й створює саркастично-зневажливе нашарування в значенні лексеми.

Психоемоційний стан гніву в тексті представлений рідко, проте його презентують переважно дієслова: *«Можє, він на неї і сердиться, але ще не було такого разу, щоб вона йшла до тата з порожніми руками»* (с. 21).

Стан сорому презентує письменниця за допомогою дієслів, переважно увиразнених прислівниками, як у такому прикладі: *«Дехто, правда, з*

молодиць гейби **трохи встидається** таки так просто виказувати свою хіть до дрімби, то такі спершу питали в Івана нових ножів чи напильників» (с. 39); «Маленька жінка знічується, ніби **встидається** якоїсь потайної думки...» (с. 81).

Часто для позначення психоемоційних станів Марія Матіос використовує форми дієслова – дієприкметники. Так, наприклад, М. Матіос презентує стан печалі («**Засмучена** Даруся стояла, тримаючись одною рукою за паркан, а другою притримуючи кошик, і дивилася на хатні двері» (с. 47); «...як **переплакана** жінка у півроку після чоловікової смерті» (с. 132)); страху («**Настрашена**, вона довго озиралася, ніби шукала істинного господаря голосу, ходила між сусідніми склепами, зазірала під плити, обмацувала дерева» (с. 30)). За допомогою дієприкметника зболіла письменниця описує душу й тіло Дарусі: «**Лишилося одне тіло, нібито й не Дарусине, не зболене і не зчорніле, а чиєсь чуже, незнане холодне тіло, по якому весело снують мурашки**» (с. 27); В іншому випадку з цією метою письменниця використала фразеологізм, який позначає «страждання та переживання людини» [4, с. 225]: «...кликала її **зболілу душу безстрашно** іти на той поклик...» (с. 69). Використавши прислівник *безстрашно*, Марія Матіос вказує на те, що, попри біль, Даруся лишається безстрашною та готова йти за покликом долі.

За допомогою дієприкметників Марія Матіос презентує і стан переляку Дарусі: «Поки солдати відливали її водою, надававши перед тим пару уписників, щоби швидше прийшла до тям, поки заспокоювали **перелякану** таким видовищем дитину» (с. 171). Увиразнює цей стан відіменниковий прислівник, як у такому прикладі: «**На смерть перелякана**, Матронка спочатку хотіла тікати, але, трохи постоявши, таки пішла на голос: і з темряви очі вихопили чоловіка й жінку, геть чисто мокрих, так що одіж поприставала до тіла, ніби вони щойно вийшли з води» (с. 180).

Для презентації психологізму в романі «Солодка Даруся» М. Матіос послуговується прикметниками, що морфологічно спеціалізуються на називанні (номінації) ознак предмета. Крім позначення ознаки предмета,

прикметники влучно передають емоційну оцінку та ставлення до героя. Прикметники дозволяють передати в тексті роману «Солодка Даруся» психоемоційний стан печалі. Найчастіше з цією метою у тексті роману вживається лексема *нещасна*: «То Іван попросив шкільників зробити по одній ходці і визбирати по селі залізні труби і пару поржавілих билець від старих ліжок, щоби татові **нещасної** Дарусі хатку обгородити» (с. 55); «Але Даруся ні на що не нарікає. "А після шлюбу?" – питала Даруся. Тато чомусь зітхнув: «**Нещасна** жінка». Поки Даруся не буде **нещасною**, вона завжди до тата йтиме, як княжна» (с. 15); «...яких судьба **нещасного** подеколи займала гостріше, ніж своя, власна...» (с. 71). Стан печалі стосується і всього села: «...а село – **сму́тне** і малоговірке, як переплакана жінка у півроку після чоловікової смерті» (с. 132).

Прикметники передають гнів Івана: «Але після того став Іван якийсь **лютий і недобрый** – навіть з Дарусею мале що говорив» (с. 47).

Прислівники, крім вираження ступеня інтенсивності чи якості дії, мають здатність до вираження емоцій. У тексті прислівники позначають стан радості («...І на цей раз ноги самі принесли до ріки. Даруся зайшла у воду по коліна – і вчула, як їй зразу стає **легше**» (с. 9)); сорому («А Даруся якось ніби **встидливо** дивилася собі під ноги – і таки пливла поруч з Іваном, як княжна, ще й рукою зрідка поправляла волосся під хустками» (с. 62)); «Як вона давно тут не була! Як **безвстидно** запустила татову оселю!» (с. 27)) та переляку («...лиш Марія **перелякано** раз по раз почерез паркан зазирає – але мовчить, небога, щоби не нарватися на Цвичковий язик» (с. 48)).

Психоемоційний стан подиву охоплює все село, коли люди дізнаються про народження дитини: «Село вкотре **здивовано** подивилося в бік їхньої з Михайлом хати: ніхто Матронки з черевом не видів, ні з ким вона про злоги не радилася, повитухи не кликали, а дитина плаче – аж надвір чути» (с. 94).

Дуже рідко герої в романі переживають стан ніжності: «Зафайкувала собі й Василина, раз по раз зотягуючи носом схлипи. – Чого ви слинитесь, небого? – як міг **лагідно**, запитав Михайло, подаючи їй горня води» (с. 118);

«Іван тихо зайшов у хату, приступив до Дарусі, що так – напіввисунувшись із вікна – дивилася поверх людських голів, на очах притиснув її до грудей і лагідно погладив по голові» (с. 52).

Отже, слова-емотиви письменниця переважно використовує на позначення психологічного стану печалі, переляку, сорому, радості, гніву, страху, зневаги та ніжності. Як засіб вияву емоцій Марія Матіос найчастіше послуговується іменниками та прикметниками. Іменники в романі «Солодка Даруся» презентують усі психоемоційні стани. Прикметники передають стан печалі, або ж часто увиразнюють лексеми на позначення емоцій, виражених іменниками.

Асоціативи-емотиви, що лише асоціюються з емоціями, письменниця використовує для передачі психоемоційного стану страху: *«Вона не мала в цей момент ані встиду, ані страху – тільки тонка-тонюсінька, як місячна доріжка на воді теплички, ниточка тремтіла між нею і Йваном і кликала її зболілу душу безстрашно іти на той поклик...»* (с. 69). Щоб передати всю ніжність, між Іваном та Дарусею, письменниця використовує зменшено-пестливу форму слова *тонкий*.

Психоемоційний стан печалі передається за допомогою лексем *в'янути* та *заскавувати*: *«Зів'яла, зовсім безвольна і навіть байдужа Матронка тепер сиділа на ковбчикові посеред обори, закриваючи хустиною обличчя по самі очі»* (с. 173); *«Даруся, зів'яла, геть зовсім безсила...»* (с. 8). Асоціація *зів'яла* наводить на думку, що Даруся через постійний біль втратила сили, змарніла. І немає на світі нічого, щоб ті сили відновило. Від власного безсилля Даруся готова кричати, але вона немає сил, тому лише тихо скавувить: *«Вона стала на коліна, ударила чолом раз-другий до льоду – і тихо заскавувала: лід був твердий і не піддавався»* (с. 11). Ці асоціації допомагають передати біль Дарусі – фізичний та внутрішній від власної безпорадності.

Для позначення гіпотетичної зони *радість* письменниця використовує асоціацію із лексемою *життя*: *«А вона під його голос гейби оживає: і*

ходить прямише...» (с. 57). Така асоціація підтверджує те, що, перебуваючи серед людей, Даруся була самотньою, і лише поява Івана внесла сенс в її життя. Коли Даруся відчуває стан радості, її душа хоче співати: *«Позлітка блистить на сонці, вітер колише кольорові нитки на рудому листі – і Даруся хоче співати»* (с. 15). Стан радості та полегшення Дарусі письменниця передає за допомогою прислівника *солотко*: *«Їй робиться якось чудно, дивно, навіть солотко. Так. Вона чує чи то чи млість у грудях – але, о чудо! – від тої солоткості в голові також стає легко»* (с. 26). Письменниця двічі вживає неологізм *солоткість*, щоб передати стан радості.

Психоемоційний стан болю Марія Матіос презентує за допомогою лексеми *зمالіла*: *«...зمالіла, як дитинка, мовчки давала себе обертати...»* (с. 8). Від постійного болю Даруся повністю втратила сили.

Досить часто для передачі внутрішнього болю Дарусі письменниця використовує дієслова в переносному значенні: *«Так було кожного разу, як звалював біль»* (с. 9); *«...коли на неї нападає біль, і хилиталася точно так само, як би її голову розривали іржаві обручі»* (с. 13). Біль для Дарусі є настільки нестерпним та сильним, що в дівчини виникають думки про те, що він може знищити її: *«Інакше біль розшматує її на дрібні кавалки»* (с. 9).

Параемотиви, які позначають емоції лише в певному контексті, письменниця використовує рідше. Так, психоемоційний стан гніву передається через лексему *тріснути*: *«А ви, пане директоре, як заступитесь за невинну душу, поману будете мати, ви ж християнин, а не безбожник. – І тріснув дверима»* (с. 55). Тобто параемотиви описують міміку, жести, дії героїв, що засвідчують стан нервової напруги.

Внутрішній біль Дарусі письменниця передає за допомогою жесту: *«Марія сиділа на стільці коло ліжка, у Славкових головах, що харкотів з-під накинutoї на нього куфайки, і тримала голову обома руками так само, як тримає її Даруся...»* (с. 13).

З-поміж лексем, що презентують психологізм в романі Марії Матіос «Солотка Даруся» виокремили кілька груп: емотиви, асоціативи-емотиви та

параемотиви. Слова-емотиви письменниця використовує найчастіше, оскільки вони прямо вказують на психоемоційний стан. Так, у творі «Солодка Даруся» емотиви презентують майже всі психоемоційні стани – печаль, переляк, сором, радість, гнів, страх, зневага та ніжність. Асоціативні емотиви передають в романі психоемоційні стани радості, печалі та болю. Так, стан радості асоціюється з лексемою *оживати* або ж бажанням співати; стан печалі передається за допомогою лексеми *в'янути* та *скавучати*; для опису стану болю використано лексеми *здавлювати*, *нападати*, *розшматувати*. Використання цих асоціацій пояснюється ідеєю твору. Оскільки, Марія Матіос прагнула передати біль буковинського народу, який постійно страждав. Саме тому біль в романі є сильним та нестерпним, здатним знищити. Так радість у романі люди відчувають рідко, саме тому радість асоціюється з життям.

Групи слів на позначення психологізму належать до різних частин мови. Іменники та дієслова здебільшого називають психоемоційні стани героїв, тоді як прикметники та прислівники конкретизують ступінь вияву ознак, названих іменниками та дієсловами. У досліджуваному творі значно переважає психоемоційний стан печалі, гніву та переляку. Рідко в тексті презентується стан радості та ніжності. Така перевага пояснюється тим, що в основі твору – зображення внутрішнього світу героїв, життя яких наповнене горем, стражданнями та болем. Марія Матіос на прикладі буковинського народу прагне передати людські страждання, зумовлені владою нкведистів.

2.2. Синтаксичні репрезентанти психологізму в романі Марії Матіос «Солодка Даруся»

У граматичній системі мови центральне місце належить синтаксису. Основною одиницею синтаксису є речення. Вдало тлумачить поняття «речення» І. Вихованець, який називає його «основною синтаксичною одиницею-конструкцією, що протиставляється в синтаксичній системі мінімальній синтаксичній одиниці і словосполученню за формою і функціями,

являючи собою граматично організоване поєднання слів (або слово) та маючи певну смислову та інтонаційну завершеність» [12, с. 8].

Ми поділяємо думку мовознавця О. Мельничука, який визначає речення як «основу знакову одиницю мовлення, яка формується з мовних знаків нижчого порядку – лексичних, фразеологічних і синтаксичних – і відзначається внутрішньою цілісністю і зовнішньою автономністю, виступаючи поза контекстом у ролі закінченого відрізка мовлення і виділяючись у контексті на єдиному рівні членування» [32, с. 14]. Отже, речення є основною комунікативною одиницею, оскільки в ньому реалізуються комунікативна та пізнавальна функції як найважливіші функції мови.

Як багатомірну одиницю, речення розглядають з трьох основних поглядів: формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного й комунікативного. І. Вихованець пояснює основні аспекти вивчення речення таким чином: «із формально-синтаксичним функціонуванням пов'язана внутрішньо-синтаксична структура речення – синтаксичні зв'язки й виділювані на їх основі компоненти речення. З погляду семантико-синтаксичного структура речення характеризується семантико-синтаксичними відношеннями й виділюваними на їх основі компонентами значеннєвої природи, що відбивають специфіку з'єднання змісту й форми компонентів речення в конкретній мові. Комунікативні особливості речення виявляються в мовленнєвій ситуації, в тексті» [12, с. 52]. Результатом співвідношення виокремлених аспектів речення є реальна комунікативна одиниця, вжита у конкретному тексті. Речення художнього твору будується згідно з нормами літературної мови, проте на основні його характеристики у художньому тексті нерідко накладаються додаткові – експресивні, тематичні, композиційні, зумовлені жанром мовлення, жанром твору та індивідуальною манерою письма автора.

Враховуючи багатоаспектність речень, мовознавці пропонували різні класифікації речень. К. Шульжук зазначає, що на «формально-синтаксичному

плані речення поділяють на прості і складні» [44, с. 48]. Таку ж класифікацію подає І. Вихованець, який розмежовує прості ускладнені та прості неускладнені речення, відзначаючи, що найпоказовіше в ускладнених простих реченнях «виявляється їх семантико-синтаксична специфіка, яка виражається, звичайно, елементами формально-синтаксичної організації» [12, с. 112]. Вичерпною є класифікація простих ускладнених речень І. Вихованця, який виділяє «речення з відокремленими членами речення; з однорідними членами речення; з компонентами, що перебувають у подвійному синтаксичному звязку; із звертаннями; із вставними словами або конструкціями; з опосередкованими другорядними членами речення» [12, с. 112]. Ускладнювальні компоненти у структурі простого речення реалізують своє функційно-стильове призначення у текстах художньої літератури, сприяють деталізації, приверненню уваги читача, зокрема, для передачі психоемоційних станів. Саме тому, разом з парцеляцією, повторами, риторичними питаннями до засобів експресивного синтаксису належать ускладнювальні конструкції, аналіз яких і є завданням нашого дослідження. Експресивність є визначальною рисою художнього тексту, оскільки є засобом впливу на читача та способом передачі внутрішніх переживань, психологізму героя.

Як слушно зауважує Н. Івкова, саме від «творчої особистості автора, його світобачення та ідейно-естетичної концепції залежить наявність та різноманіття засобів експресивного синтаксису в художньому тексті» [22, с. 218]. Так можна стверджувати, що експресивний синтаксис – це синтаксис, зокрема, художнього тексту, завдання якого – за допомогою синтаксичних одиниць викликати напруження емоцій, посилити виразність повідомлюваного та передати психоемоційні стани героїв.

Матеріал джерельної бази дозволив виділити риторичні питання, однорідні члени речення, звертання, вставні слова, відокремлені члени речення, синтаксичні та лексичні повтори, парцеляцію як синтаксичні одиниці, що здатні передавати психоемоційні стани героїв роману. Зупинимось на цих синтаксичних одиницях докладніше.

Одним із засобів експресивного синтаксису є риторичне питання, яке містять твердження, оформлене у вигляді запитання, що не потребує відповіді. Риторичне питання у досліджуваному тексті часто вказує на хвилювання, печаль, розпач Дарусі. Наведемо приклади: *«Ото вона й не палить свічку: боїться, що прийде сюди котрогось разу – а голос, який завжди пливе звідусюди, як сонце, що й не знаєш звідки, більше не зустрине її. Що вона тоді робила б?»* (с. 29). Це питання Даруся ставить сама собі, усвідомлюючи свою самотність. Наведемо інший приклад: *«Якщо не буде його голосу – не стане і її. Без голосу нащо їй жити?»* (с. 30).

Даруся сама сумнівається в тому, чи вона сповна розуму: *«І тоді вона сумнівалася: а може, й справді дурна. Не солодка, а лиш дурна?»* (с. 33). Причиною цього стали люди, які хоч і намагались говорити про хворобу Дарусі так, щоб та не чула, але це не завжди вдавалося.

У творі «Солодка Даруся» риторичні питання підкреслюють невизначеність та самотність Дарусі в цьому світі: *«І нащо село роками сміється з нещасної Дарусі? Тараска один раз біла електрика. А її б'є біль у голову майже щоднини. Що їй чекати на чиюсь сторонську поміч? Вони самі собі допомогти не можуть, хіба їм до неї?»* (с. 14).

Виразним стилістичним засобом презентації психологізму в романі виявилися звертання. Так, у романі авторка послуговується лексемами, які передають прихильне ставлення до людей, наприклад: *«А ви що, любко-душко, хотіли їм свічку світити, чи показувати, коли ся діти роблять?!»* (с. 95); *«Кажіть що кажіть, Калинко, але таздують вони добре* (с. 95); *«О, ні, добрий чоловіче! – захитав Гершко головою так, ніби знав щось йому лиш відоме* (с. 117); *«Бери, любчику Мойшо, два, а то й три міхи крупи і неси додому, поки я не передумав...»* (с. 117). Такі зменшено-пестливі варіанти звертання Параска використовує для того, щоб показати свою прихильність до Михайла та Матронки: *«Що? Скажи мені, Михайлику злотний? Скажи мені, Матронко срібна?!»* (с. 134). Більше того, письменниця використовує

прикметники *злотний* та *срібна*, які є традиційними для нашої культури. Ці епітети вказують на важливість цих людей для Параски.

Також за допомогою звертань Михайло висловлює співчуття та жаль до своєї дружини, намагаючись зрозуміти причину її печалі: «*Скажіть мені, Матронко, чого ви плачете?*» (с. 129). Щоб передати свої теплі та щирі почуття, Михайло завжди використовує зменшено-пестливі форми звертання, адресовані до своєї дружини: «*То що ви там, газдинько, кажете, зварили?*» (с. 83); «*А що'сте, бідашко-солодашко, доброго зварили?*» (с. 81). Таке ж ставлення спостерігається і в Мотронки, що свідчить про теплоту та ніжність їх відносин: «*МИХАЙЛЮНЮ, ішли би ви вечеряти...*» (с. 81).

Коли Іван бачить у дворі дружину бригадира, яка звинувачує його в крадіжці, то спалахує від гніву: «*Що тобі у нас треба, гадюко?!*» (с. 51); Так Ірина відповідає Івану взаємністю. Щоб передати гнів Ірини, письменниця використовує лайливу лексику: «*Ти, мерзо мерзенна, приймаку дурний, безродне насіння, ти, дурню остатний, що до такої самої дурної пристав, ти злодію галицейський, паськудо паськудна...*» (с. 51); «*Іди, стара курво, до хати, вари чоловікові кулешу і тримай свою дямбу*» (с. 51). Натрапляємо на випадок, коли звертання передають зневажливе, глузливе ставлення Славка до Дарусі: «*Дурна!!! Дурна, а цюці не хочеш?*» (с. 7).

Потужним засобом додаткової експресії в романі «Солодка Даруся» виявилась категорія однорідності. Однорідні присудки створюють найбільший психологічний вплив на героїв твору. Вони здатні не тільки суттєво динамізувати виклад («*Даруся все чує і все знає, лише ні з ким не говорить. Вони думають, що вона німа. А вона не німа*» (с. 16)), а й відображати різні психоемоційні стани – відчаю («*Усе лихе минулося, поблідло, втратило ясність, а туга за чимось далеким лишилася в Дарусиній голові такою гострою, що від того вона болить її*» (с. 29)); «*Це ж які муки треба витримувати, щоби таке життя жити... чоловіка не знати, навіть місячки на собі не мати, від людей лише дурне чути і не мати ласки ні від*

кого, хіба що окрім Марії?! Не могли заплакати-заридати, викричатися, засміятися..» (с. 70)).

Однорідні присудки відображують стан героя в різних ситуаціях або ж описують його дії. Так стан радості у тексті презентується рідко, одним з таких моментів для Дарусі є відвідини татової могили. Використавши частини складеного іменного присудка, письменниця показує, що такий стан є дивним для Дарусі, незвичним. Це ще раз доводить самотність дівчини серед людей: *«Їй робиться якось **чудно, дивно, навіть солодко це**»* (с. 26).

Однорідні означення є вдалим засобом увиразнення художнього викладу в психологічному романі. Однорідні означення у досліджуваному тексті переважно представлені емоційно-забарвленою лексикою. Наведемо приклади: *«Лишилося одне тіло, нібито й не Дарусине, **не зболене і не зчорніле, а чиєсь чуже, незнане холодне тіло, по якому весело снують мурашки**»* (с. 27). Саме такою письменниця бачить внутрішній стан Дарусі – *зболеним і зчорнілим* через постійні знущання, через самотність в світі, через постійній біль. І хоча Даруся прийняла позицію терпіти всі муки, ми бачимо, що вона втомлена і виснажена від постійних переживань: *«І Даруся **схиляє таку ясну тепер, покірну** голову, сама не знаючи перед ким...»* (с. 27); *«Даруся, **зів'яла, геть зовсім безсила, змаліла, як дитинка, мовчки давала себе обертати, а потім сідала, тримаючи голову в колінах, поки Марія холодними руками мастила їй тім'я**»* (с. 8).

Влучним засобом передачі психологізму у романі «Солодка Даруся» виявилися й такі ускладнювальні компоненти у структурі речення, як відокремлені члени. Так, уточнювальні обставини допомагають передати психоемоційний стан печалі Марії. Вона теж має свій душевний біль, причина якого – постійне пияцтво сина: *«Так було кожного разу, як звалював біль. Марія, **трохи поплакавши і поворкотівши під ніс нечутними словами, йшла собі далі**»* (с. 9). За допомогою фразеологізму *воркотіти під ніс* Марія Матіос вказує на невдоволеність Марії від постійних пиятин сина. Уточнювальні обставини вказують на те, що єдиним бажанням Дарусі є

спокій та тиша: «*І Даруся дужче втискається у стіну, бажаючи лише тиші і спокою*» (с. 9).

За допомогою відокремленого означення, передано результат постійного болю, який витримує Даруся. Так, для Дарусі біль є настільки нестерпним, що порівнюється з розпеченим залізом: «*Земля витягує біль і дає їй соки. Вони піднімаються тілом до самого тім'я, як по стовбуру дерева, і Даруся знову чує в собі силу, забрану з голови розпеченим залізом болю, коли воно вилазить, здається, навіть крізь вуха і шкіру*» (с. 17). За допомогою фразеологізму *чути в собі силу* письменниця стверджує, що земля дає їй сили, стає джерелом енергії та повертає Дарусю до життя.

У романі «Солодка Даруся» натрапили й на відокремлені уточнювальні члени речення. Вони нерідко виконують функцію уточнення психоемоційного стану: «*Розбита, із запаленими очима, Даруся на ранок бігала від хати до хати, носила порожнє горнятко із слідами молока на денці, показуючи його перед очі газдиням*» (с. 33); «*Ніхто, жодна душа у світі, не знає, що Дарусі лиш тут розв'язуються уста*» (с. 30).

У тексті роману «Солодка Даруся» ми виявили й вставні слова, функція яких – виражати ставлення до повідомлення з погляду його емоційної оцінки, його ймовірності чи неймовірності. Так, вставні слова *може, певно*, що виражають ступінь ймовірності повідомлюваної інформації, передусім указують на сумнів та невпевненість Дарусі, що свідчить про її схвильований стан: «*Життя, мабуть, як і люди, – мстиве за радість*» (с. 76); «*Може, й здуріла. Хто знає, коли людина дуріє*» (с. 35); «*...Семен вирізав біль з Дарусиної голови, то була б рада і, може, нарешті заговорила*» (с. 8); «*А він уже був їй, як рідний, то й збоялася, певно, його виду*» (с. 192); «*Фиркнула, мабуть, і Дарусина судьба перед Іваном... Може, вона також заздрісна?*» (с. 77).

Для передачі психологізму в романі «Солодка Даруся» використовуються повтори. Стан неабиякої напруги підтримують лексичні

повтори: «...і не могли про неї говорити, а лиш думати, думати» (с. 70); «Її все *рідше і рідше* мучили напади болю» (с. 70).

Найбільш поширеним різновидом повтору у романі «Солодка Даруся» є анафора – експресивний стилістичний прийом, що утворюється повтором слів цілого твору або його частин. В контексті твору синтаксичний повтор акцентує увагу на *безсиллі* Дарусі та *розпачі*: «**Нема її сили** терпіти той *безконечний біль*. **Нема сили** навіть слухати, як тихо плаче Марія за столом і шморгає носом» (с. 8).

Влучним засобом передачі психоемоційних станів героїв роману виявилася парцеляція – «це прийом стилістичного синтаксису, що полягає в розчленуванні цілісної змістово-синтаксичної структури на інтонаційно та пунктуаційно ізольовані комунікативні частини – окремі речення. В результаті членування одного речення, переважно складного або досить поширеного, виникає дві частини, з яких основна називається базовою, а менша – парцелятом» [30, с. 369].

За допомогою парцеляції письменниця акцентує увагу на комунікативно вагомих фрагментах художньої оповіді. Так життя Дарусі наповнене болем, стражданням, самотністю, але в цьому випадку, Даруся обирає позицію – терпіти. Даруся розуміє, що не скоро зможе знову прийти до батька, бо немає з чим, та і це вона зможе перетерпіти. Але в глибині душі Даруся відчуває розпач, що презентується за допомогою парцеляції: «*Нема барабуль, лишається жменька мукички, довго ні з чого збити татові масельця – все можна перетерпіти. Навіть довгий не-прихід сюди. Усе можна*» (с. 30).

Після приходу тоталітарної влади життя людей змінилося. Коли їм сказали збирати речі, багато хто розумів, що не повернеться назад у село. В людей панував страх та розпач: «*Бо сказали не говорити, не голосити, а лиш тихо збиратися, а як будуть тихо збиратися, то сказали, що дозволять на цвинтар до родичів перед дорогою навідатися. Та попрощатися. Уночі*» (с. 135).

В житті Івана єдиною розрадою була музика. І коли він опинявся серед поля, де отари овець, де віє вітерець, Івану хотілося співати. Саме в такі моменти він відчував щастя: *«І хочеться або вмерти, або співати. Файно»* (с. 139).

Вдалим засобом презентації психологізму у досліджуваному творі, на нашу думку, є порівняння. Саме тому письменниця використовує цей засіб для передачі таких психологічних станів, як радість: *«Але щоразу, коли Даруся наближається до могилки, душа її також згортається равликом від страху, що її зараз зустріне мертва – без татового голосу – тиша»* (с. 30). Даруся відчуває радість через те, що зустріч з татом – єдина розрада в її житті. Втрата цієї розради означала б втрату єдиного сенсу бути на цьому світі серед людей.

Даруся пояснює свій стан печалі так: *«...а бути живою мумією і мати в голові велику, як куля рану»* (с. 70). Стан радості Даруся відчуває так рідко, що приховує його: *«...і в кутику губів складочка, як від потайної усмішки, а найголовніше – голова її перестає боліти»* (с. 57). Психоемоційний стан радості майже відсутній не тільки в Дарусі, така закономірність простежується в усіх героїв роману, що свідчить про переважання негативних станів в романі: *«Але радість для Михайла з Матронкою урвалася, як урвалася колись струна...»* (с. 97).

За допомогою повторів письменниця передає стан гніву. Так, гнів відчуває Іван, коли повернувся з району, де пробув два тижні. Весь цей час Даруся стражала. Марія, щоб не погіршити ситуацію, не пустила Івана до Дарусі, що і викликало такі емоції. Крик Івана був настільки сильним, що перетворився на рев: *«Іван, мов одурілий, трусив на подвір'ї Марію за груди, і ревів, як бугай, якого не пустили до корови»* (с. 78).

Експресивність є визначальною рисою художнього тексту, оскільки є засобом впливу на читача та способом передачі внутрішніх переживань, психоемоційних станів героя. Саме тому на синтаксичному рівні для позначення психологізму у творі «Солодка Даруся» письменниця

використовує засоби експресивного синтаксису. Так риторичні питання часто герої адресують до себе, що вказує на розпач та самотність. Звертання в романі передають як позитивне, так і негативне ставлення. Часто звертання утворюються зменшено-пестливими формами або ж лайливою лексикою. Категорія однорідності не тільки динамізує виклад, але й увиразнює його та вказує на психоемоційні стани відчаю та болю. Відокремлені члени речення часто виконують функцію уточнення психоемоційного стану печалі, болю. Для передачі психологізму в романі використовуються повтори, які здатні вказувати на розпач. За допомогою парцеляції створюється напруга в тексті. Вставні слова вказують на сумнів та невизначеність героїв.

Висновки до другого розділу

Психологізм – це стильова характеристика літературних творів, за допомогою якої детально і глибоко зображується внутрішній світ персонажів, тобто їх відтуття, думки, почуття і дається тонкий і переконливий психологічний аналіз душевних станів.

Психологізм в романі «Солодка Даруся» на вербальному рівні відображається завдяки мовним одиницям. У результаті аналізу джерельної бази виявлено, що психоемоційні стани героїв твору реалізуються у тексті роману різними групами слів: словами-емотивами, асоціативами та параемотивами. Найбільшу групу слів становлять слова-емотиви, що конкретно вказують на психоемоційний стан героя. Психоемоційні стани героїв передаються за допомогою прикметників, іменників, прислівників, дієслів, семантична структура яких містить оцінку. Порівняно з емоційним потенціалом іменників та дієслів, здатність до передачі психоемоційних станів прикметників та прислівників є меншою. Прикметники та прислівники часто вказують на ступінь та межі психоемоційного стану героя. Було виявлено, що емоційна лексика є важливим засобом вираження психологізму. Серед психоемоційних станів, представлених у романі «Солодка Даруся», виокремлюємо печаль, гнів та переляк. Ці психоемоційні стани у романі

представлені найчастіше. Рідше, за допомогою лексичних одиниць, передаються стани ніжності та радості. Значне переважання негативних психоемоційних станів вказує на те, що вони є провідними в романі.

Проаналізувавши синтаксичні репрезентанти психологізму, виявили, що синтаксичні одиниці здатні передавати переживання персонажів та їх психоемоційні стани. Так, риторичні питання презентують стан печалі, гніву. Звертання є одним з найвиразніших засобів психологізму, оскільки передають прихильне або ж негативне ставлення героїв роману. Категорія однорідності є важливим джерелом психологізму. Однорідні члени речення здатні не тільки динамізувати або ж увиразнити виклад, але й передати психоемоційні стани радості, сорому, печалі. Відокремлені члени речення теж є засобами презентації психологізму, оскільки передають стан болю та здатні вказати на межі та глибину людського болю. Вставні слова передають сумнів та невпевненість героїв. Явище парцеляції у тексті підтримує стан напруги. Повтори передають стан розпачу. Враховуючи те, що лексичні та синтаксичні одиниці найчастіше зображують психоемоційний стан печалі, переляку та гніву, можна стверджувати, що ці стани є основними в романі. В основі твору – переживання українського народу, через постійні знущання та каторги тоталітарної системи. Саме тому домінантними є стани, що вказують на страждання героїв. Даруся є відображенням свого народу, її життя супроводжується постійним болем та стражданнями, але Даруся терпить. Така позиція пояснюється тим, що Даруся відчуває свою провину за те, що в дитинстві за солодкого півника розповіла нкведисту таємницю своїх батьків. Саме від того часу згадка про солодощі викликає в Дарусі біль, який вона терпить.

ВИСНОВКИ

Психологізм – це відтворення за допомогою мовних засобів внутрішнього світу людини, її психічних станів, емоцій та переживань. Посилення уваги до проблем внутрішнього життя особистості спотерігається у творчості багатьох письменників. Однією з таких письменниць є Марія Матіос, визначальною рисою творчості якої є психологізм, та заглиблення в екзистенцію людської душі»очевидний і глибокий психологізм прози української письменниці, її вміння «проникати в потаємні печери людської психіки фраза для висновків. Роман «Солодка Даруся» занурює читача в історичні події колективізації на Буковині та Галичині, але історичні події – не основні у творі. Насамперед письменниця зображує глибину людських почуттів та психоемоційних станів у межових ситуаціях, людську душу – відкрити і захищену від сторонніх.

Основними рисами твору є швидка зміна емоційно насичених картин, загостреність конфлікту, відтворення почуття тривоги й відчаю, підпорядкування подій з метою передачі емоцій, використання засобів виразності та психологізм. Саме психологізм зумовлює розкриття внутрішнього світу героїв, для чого письменниця використовує прийоми сну, психологічний портрет, внутрішній монолог.

Дослідження лексичних засобів репрезентації психологізму дає підстави стверджувати, що психоемоційні стани людини мають здатність відображатися на вербальному рівні завдяки мовним одиницям, в якому виділяються емотиви, асоціативи-емотиви та параемотиви. В результаті аналізу джерельної бази виявлено, що психоемоційні стани реалізуються у мові за допомогою емоційно-оцінних іменників, прикметників, дієслів, дієприкметників та прислівників. Більшою мірою в романі було вербалізовано психоемоційні стани печалі, переляку та страху, рідше – стан радості.

Оскільки функційним спрямування експресивного синтаксису є створення емоційного напруження, посилення виразності повідомлюваного та

передача психоемоційних станів героїв, то в контексті дослідження було проаналізовано синтаксичні одиниці для презентації психологізму – риторичні питання, однорідні члени речення, звертання, відокремлені члени речення, вставні слова, парцеляція, повтори. Ці засоби експресивного синтаксису для презентації психологізму є вдалими.

Так риторичні питання часто герої адресують до себе, що вказує на розпач та самотність. Звертання в романі передають як позитивне, так і негативне ставлення. Часто звертання утворюються зменшено-пестливими формами або ж лайливою лексикою. Категорія однорідності не тільки динамізує виклад, але й увиразнює його та вказує на психоемоційні стани відчаю та болю. Відокремлені члени речення часто виконують функцію уточнення психоемоційного стану печалі, болю. Для передачі психологізму в романі використовуються повтори, які здатні вказувати на розпач. За допомогою парцеляції створюється напруга в тексті. Вставні слова вказують на сумнів та невизначеність героїв. Було з'ясовано, що найчастіше синтаксичні одиниці використовувалися для позначення психоемоційних станів печалі, та гніву.

Враховуючи результати нашого дослідження, можна сказати, що аналіз мовних засобів на лексичному та синтаксичному рівнях показав значне переважання психоемоційних станів гніву, страху та переляку героїв, що є основними в романі.

Отже, лексичні та синтаксичні одиниці є вдалими репрезентантами людських емоцій в романі Марії Матіос «Солодка Даруся».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акимова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка : учеб. пособ. Москва : Высш. шк., 1990. 168 с.
2. Арутюнова Н.Д. Прагматика. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 683 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 334 с.
4. Білоноженко В. М. Фразеологічний словник української мови. Київ : Академія наук України, Інститут української мови. 1993. 984 с.
5. Білоус П. В. Вступ до літературознавства: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 335 с.
6. Бондаренко Е.В. Матричное моделирование. Дуальность времени в англоязычной картине мира. Харків : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2014. 304 с.
7. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка. Москва, 1983. 271 с.
8. Варій М. Й. Загальна психологія: підр. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
9. Вашуленко М. С. Рідна мова як засіб навчання, виховання і розвитку молодших школярів. *Мовознавство* : тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. Харків, 1996. С. 39–42.
10. Виноградов В. В. Итоги обсуждения вопросов стилистики. *Вопросы языкознания*. 1955. № 1. С. 60–87.
11. Виноградов В. В. О теории художественной речи. Москва : Высш. шк., 1971. 239 с.
12. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
13. Вірич О. Екзистенціал самотності в романі М. Матіос «Солодка Даруся». URL: <http://litzbirnyk.com.ua/wpcontent/uploads/2013/11/7.4.9..pdf>
14. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке: *Сборник статей по языкознанию*. Москва : Наука, 1958. 138 с.

15. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. 138 с.
16. Гафарова А. С. Художественный текст и художественный дискурс URL: <http://rgf.tversu.ru/node/486>.
17. Гуйванюк Н. В. Экспресивний синтаксис. *Слово – Речення – Текст* : вибр. пр. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. С. 415–418.
18. Гутковський В. Анотація. Матіос М. Щоденник страченої. Львів, 2005. 192 с.
19. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. Стилїстика та культура мови. Київ : Довіра, 1991. 431 с.
20. Жила С. «Трагедія адекватна історії» : роман Марії Матіос «Солодка Даруся» та читацька конференція за цим твором. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2007. № 1. С. 6–12.
21. Зінченко В. П. Психологічний словник. Москва, 1997. 336 с.
22. Івкова Н. М. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Горлівка, 2007. 218 с.
23. Ковалик І. І., Мацько Л. І., Плющ М. Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту. Київ : Вища шк., 1984. 118 с.
24. Колегаєва І. М. Зображення персонажного дискурсу як жанрового детермінованого впливу комунікативної вторинності в художньому тексті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2010. № 896. С. 102–107.
25. Колосова Н. Г. Экологическая функция эмоций. *Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания»*. № 1 (35). Февраль 2015. С. 22–28. URL : www.grani.vspu.ru
26. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 423 с.
27. Леонтьев А. А. Деятельность, сознание, личность. Москва : Политиздат, 1975. 352 с.

28. Лівіцька І. В лабіринтах людської душі. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2010. № 17. С. 54–60.
29. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 280 с.
30. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови : підручник. Київ : Вища шк., 2003. 464 с.
31. Мельник Т. Образність художнього тексту через призму лінгвістичного аналізу : посіб. для студентів-філологів. Севастополь, 2005. 87 с.
32. Мельничук О. С Загальні питання синтаксису української мови. *Сучасна українська літературна мова : синтаксис*. Київ : Наукова думка, 1987. С. 14–26.
33. Олизько Н.С. Художественный дискурс как полилог автора, читателя и текста. *Вестник Челябин. гос. ун-та*. 2011. № 33(248). С. 164–166.
34. Пентелюк М. Текст як об'єкт лінгвістики та основа спілкування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Лінгвістика* 2008. Вип. 7. С. 23–29.
35. Пентелюк М. І. Культура мови і стилїстика : пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
36. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 250 с.
37. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : Термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля. Київ, 2006. 713 с.
38. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
39. Ситченко А. Л. Визначення індивідуального стилю письменника на основі структурування поняття. *Дивослово*. 2002. № 5. С. 48–50.
40. Слоньовська О. В., Мафтин Н. В., Вівчарик Н. М. Українська література (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД 2018. 224 с.

41. Фащенко В. В. У глибинах людського буття : етюди про психологізм літератури. Київ : Дніпро, 1981. 279 с.

42. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.

43. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций: монография. Москва : Гнозис, 2008. 416 с.

44. Шульжук К. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004, 408 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матіос М. Солodka Даруся : драма на три життя. Львів : Піраміда, 2004. 199 с.